

DE TWEEDE PLAATS

RACHEL CUSK BIJ DE BEZIGE BIJ

Het buitenleven
In het land van moeders
De gelukkigen
In de beste familie
Arlington Park
Het laatste avondmaal
De Bradshaw-varianties
Nasleep
Contouren
Transit
Kudos
Coventry

Rachel Cusk

De tweede plaats

Vertaald door
Marijke Versluys

2021

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2021 Rachel Cusk
Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Marijke Versluys
Oorspronkelijke titel *Second Place*
Oorspronkelijke uitgever Faber & Faber, Londen
Omslagontwerp Moker Ontwerp
Omslagillustratie © 2020 Digital image, The Museum of
Modern Art, New York/Scala, Florence
Foto auteur Siemon Scamell-Katz
Vormgeving binnenwerk Aard Bakker
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 031 3101 6
NUR 302

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Ik heb je weleens verteld, Jeffers, dat ik uit Parijs vertrok en in de trein de duivel ontmoette, en dat na die ontmoeting het kwaad dat gewoonlijk rustig onder de oppervlakte ligt, opwelde en zich uitstortte over alle aspecten van het leven. Het deed denken aan een besmetting, Jeffers: alles raakte ervan doortrokken en werd erdoor bedorven. Ik geloof niet dat ik besepte hoeveel aspecten het leven heeft, tot ze stuk voor stuk toonden hoeveel ellende ze kunnen veroorzaken. Ik weet dat jij zulke dingen allang wist en erover hebt geschreven, zelfs toen anderen er niet van wilden horen en het maar vervelend vonden om stil te staan bij wat fout en slecht was. Toch hield je vol en bouwde je een schuilplaats waar de mensen hun toevlucht konden zoeken als het ook voor hen misging. En het gaat nu eenmaal altijd mis!

Angst is een gewoonte als alle andere, en gewoonten zijn dodelijk voor het wezenlijke in ons. Aan al die jaren van angst heb ik een soort leegte overgehouden. Ik verwachtte aldoor dat ik besprongen zou worden – ik verwachtte aldoor dezelfde lach van die duivel te horen als die waarmee hij me door de trein achtervolgde. Het was halverwege de middag en erg warm, en omdat het aardig druk was in de rijtuigen dacht ik eenvoudigweg aan hem te kunnen ontsnappen door ergens anders te gaan zitten. Maar elke keer dat ik verhuisde zat hij een paar minuten later alweer breeduit en lachend tegenover me. Wat wilde hij van me, Jeffers? Hij zag er afschuwelijk uit, gelig en pafferig, zijn groenige ogen waren bloeddoorlopen en als hij lachte zag je zijn gore gebit met pal in het midden een volkomen zwarte tand. Hij droeg oorringen en modieuze kleren die vlekkelig zagen van het zweet dat van hem af gutste. Hoe meer hij zweette, hoe harder hij lachte! En hij brabbelde aan één stuk door in een taal die ik niet kon thuisbrengen, maar luid en zo te horen doorspekt met verwensing. Eigenlijk kon je het niet negeren, maar toch deden alle passagiers dat juist wel. Hij had een meisje bij zich, Jeffers, een bizar klein ding, niet meer dan een beschilderd kind dat schaars gekleed was; ze zat bij hem op schoot, met haar lippen een beetje vaneen en de zachte blik van een onnozel dier, terwijl hij haar liefkoosde, en niemand zei of deed iets om hem daarvan te weerhouden. Lag het voor de hand dat ik van alle mensen in die trein degene was die dat waarschijnlijk zou proberen? Misschien was hij me van coupé naar coupé gevolgd om me daartoe te verleiden. Maar ik was niet in mijn eigen land, ik was maar op doorreis, weer op weg naar

huis, waar ik als een berg tegen opzag, en het leek me niet mijn taak hem te laten ophouden. Juist op het moment dat je individuele morele plicht zo duidelijk naar voren springt, is het heel gemakkelijk te denken dat je er niet zoveel toe doet. Als ik hem ter verantwoording had geroepen waren alle daaropvolgende gebeurtenissen misschien uitgebleven. Maar bij wijze van uitzondering dacht ik: laat iemand anders het maar doen! En op die manier verliezen we de zeggenschap over ons lot.

Tony, mijn man, zegt weleens tegen me dat ik mijn eigen kracht onderschat, en ik vraag me af of leven voor mij daarvoor riskanter wordt dan voor anderen, zoals het ook gevaarlijk is voor wie niet in staat is pijn te voelen. Vaak denk ik dat er bepaalde mensen zijn die de les van het leven niet kunnen of niet willen leren, en dat ze in ons midden verkeren als een last of als een zegen. Wat zij teweegbrengen kan worden bestempeld als narigheid of als verandering – maar waar het om gaat: hoewel ze daar misschien niet wilens en wetens op uit zijn, ze zetten dat alles wel in gang. Ze brengen altijd van alles in beroering, liggen dwars en verstoren de status quo; ze zijn niet bereid de dingen met rust te laten. Zelf zijn ze goed noch slecht – dat is een heel belangrijk punt – maar als het erop aankomt kunnen ze goed van slecht onderscheiden. Blijven het goed en het kwaad in onze wereld daardoor naast elkaar gedijen, Jeffers, omdat bepaalde mensen niet toestaan dat of het een of het ander de overhand krijgt? Die dag in de trein besloot ik te doen alsof ik niet een van hen was. Het leven zag er opeens een stuk makkelijker uit, daar achter de boeken en de kranten die iedereen voor zijn neus hield om de duivel niet te hoeven zien!

Vast staat dat zich vervolgens vele veranderingen voordeden, en om die te overleven moest ik al mijn kracht, mijn incasseringsvermogen en mijn geloof in het goede aanwenden, tot ik er bijna aan onderdoor ging – en daarna maakte ik het niemand meer lastig. Zelfs mijn moeder had een tijdje het idee dat ze me wel mocht. Ten slotte vond ik Tony en hij hielp me erbovenop, en toen hij me dit vredige, kalme leven hier op het moeras schonk, had ik weer van alles aan te merken op de schoonheid en de rust en moest ik de boel zo nodig in beroering brengen. Dat verhaal ken je, Jeffers, want ik heb het elders opgeschreven – ik noem het alleen om je het verband te laten zien met wat ik je nu wil vertellen. Al die schoonheid leek me zinloos als ze niet onschendbaar was: als ik haar schade kon berokkenen, kon iedereen dat. De macht die ik bezit valt in het niet vergeleken bij de macht van de domheid. Dat was en blijft mijn redenering, ook al had ik de gelegenheid kunnen aangrijpen om hier een idyllisch bestaan van gezapig onvermogen te leiden. Homerus zegt het in de *Ilias* als hij melding maakt van de aangename huizen en bezigheden van de mannen die op het slagveld zijn gesneuveld, en ook van hun fraaie gevechtstenuë en hun met de hand gemaakte strijdwapens en wapenrusting. Al die vredelievende veldarbeid en dat bouwen, al dat bezit, om met een zwaard te worden door-kliefd, vermorzeld in de paar tellen die het kost om een mier te dood te trappen.

Ik wil graag met je terug, Jeffers, naar de ochtend in Parijs voordat ik in de trein stapte waar die pafferige duivel met z'n gelige ogen in zat – ik wil je graag laten meekijken. Jij bent een moralist, en er is een moralist voor nodig om

te doorgronden hoe het mogelijk was dat een van de op die dag ontstoken branden jarenlang kon blijven smeulen, dat de vuurhaard onopgemerkt bleef en zichzelf heimelijk voedde, totdat mijn situatie ten slotte verbeterde en het vuur op de nieuwe dingen ontbrandde en weer oplaaide. Dat vuur was aangelegd op een vroege ochtend in Parijs, waar een verlokkelijke morgenschemering over het bleke silhouet van het Île de la Cité lag en de volstreckte windstille heerste die voorbode is van een prachtige dag. De hemel werd steeds blauwer en het dichte frisgroene gebladerte was roerloos in de warmte, en de blokken licht en schaduw die de straten in tweeën sneden waren als de eeuwige oervormen die over bergketens liggen en van binnenuit lijken te komen. Het was rustig in de stad, waar nauwelijks mensen waren, zodat het voelde alsof hij zelf meer dan menselijk was en zich slechts kon laten zien wanneer er niemand keek. Ik had de korte warme zomernacht wakker gelegen in mijn hotelbed en toen ik het tussen de gordijnen licht zag worden was ik dan ook opgestaan om langs de rivier te gaan wandelen. Het lijkt aanmatigend, Jeffers, om niet te zeggen zinloos, om mijn belevenis op die manier te beschrijven, alsof die ook maar van enige betekenis was. Ongetwijfeld loopt er langs datzelfde stuk rivier op dit moment iemand anders, die zich er ook aan bezondigt te geloven dat de dingen met een bepaalde reden gebeuren en dat zijzelf die reden is! Maar ik moet je mijn gemoedstoestand van die ochtend beschrijven, mijn vervoering omdat alles mogelijk leek, dan kun je begrijpen wat eruit voortvloeide.

De avond ervoor had ik doorgebracht in het gezelschap van een beroemde schrijver, die eigenlijk niet meer voor-

stelde dan een man die veel geluk had gehad. Ik ontmoette hem bij de opening van een tentoonstelling in een kunstgalerie, en hij deed zo zijn best me weg te lokken dat het sneu genoeg mijn ijdelheid streelde. In die jaren kreeg ik niet zo vaak belangstelling van de andere sekse, al was ik jong en volgens mij best aardig om te zien. Het probleem was mijn hondentrouw. De schrijver was uiteraard een onuitstaanbare egotist, en ook loog hij bij het leven, zij het niet eens erg geloofwaardig; en ik, in mijn eentje in Parijs, terwijl thuis mijn afkeurende echtgenoot en kind wachtten, smachtte zo naar liefde dat ik bereid leek mijn dorst door de eerste de beste te laten lessen. Echt waar, Jeffers, ik was een hond – en vanbinnen zat zoiets zwaars dat ik niets anders kon doen dan redeloos kronkelen als een dier dat pijn lijdt. Het duwde me in het diepste diepe, waar ik wild om me heen sloeg en probeerde los te komen en omhoog te zwemmen, naar het schitterende leven – zo zag het er althans vanuit de diepte uit. Terwijl ik in de Parijse nacht samen met de egotist van de ene bar naar de andere trok, werd ik voor het eerst de mogelijkheid tot vernietiging gewaar, de vernietiging van wat ik had opgebouwd; niet vanwege hem, dat verzeker ik je, maar vanwege de mogelijkheid die hij belichaamde – wat tot die nacht nog nooit in me was opgekomen – namelijk die van gewelddadige verandering. De egotist, onafgebroken dronken van eigendunk, stopte peppermuntjes tussen zijn droge lippen als hij dacht dat ik niet keek en praatte aan één stuk door over zichzelf; ik liet me niet verblinden, al moet ik bekennen dat ik dat best graag had gewild. Hij reikte me meer dan genoeg munitie aan om hem af te schieten, maar ik schoot hem natuurlijk niet af; ik

speelde het spel mee, geloofde er zelf half en half in, en zoveel geluk had hij kennelijk nog nooit van zijn leven gehad. Om twee uur die nacht namen we afscheid bij de ingang van het hotel, waar hij zichtbaar – op het onridderlijke af – besloot dat ik het niet waard was zijn status quo in gevaar te brengen door de nacht samen door te brengen. En ik ging naar bed en koesterde de herinnering aan zijn aandacht tot het was alsof het dak van het hotel werd getild, de muren wegvielen en het immense sterrenduister me omsloot met de consequenties van wat ik voelde.

Waarom valt het ons zo zwaar om in onze verdichtsels te leven? Waarom hebben we zo'n last van de dingen die we zelf hebben bedacht? Begrijp jij dat, Jeffers? Mijn hele leven wil ik al vrij zijn, maar ik heb nog niet eens kans gezien mijn kleine teen te bevrijden. Volgens mij is Tony wel vrij, al lijkt zijn vrijheid niet veel voor te stellen. Hij gaat op zijn blauwe tractor zitten om het lange gras te maaien omdat het voorjaar wordt en ik zie hem onder de open hemel rustig op en neer rijden, met zijn grote slappe hoed op, heen en weer, begeleid door het motorlawaai. Rondom hem ontluiken de kersenbomen, de knopjes aan de takken doen hun best om uitbundig voor hem te gaan bloeien, en als hij langskomt schiet de leeuwerik de lucht in om daar zingend en wervelend acrobatische toeren uit te halen. Intussen zit ik strak voor me uit te kijken, ik heb niets te doen. Qua vrijheid is dat alles wat ik tot nu toe heb bereikt: ik ontdoe me van de mensen en de dingen die me niet bevallen. En dan blijft er niet zoveel over! Als Tony op het land heeft gewerkt kom ik in actie om eten voor hem klaar te maken, en ik ga kruiden in de tuin plukken en aardap-

pels uit de schuur halen. In dat jaargetijde, de lente, beginnen de aardappels die we in de schuur opslaan uit te lopen, ook al bewaren we ze in het aardedonker. Er ontspruiten van die witte vlezighe scheuten aan omdat ze weten dat het voorjaar is, en als ik weleens naar zo'n ding kijk besef ik dat een aardappel meer weet dan de meeste mensen.

Op de ochtend na die nacht in Parijs, toen ik was opgestaan en langs de rivier wandelde, voelde mijn lichaam amper de grond: het groene glinsterende water, de verweerde, schuine muren van lichtbeige steen, en de vroege zon die de muren en mij bescheen terwijl ik daar liep, vormden zo'n verheffend element dat ik gewichtloos werd. Ik zou willen weten of het zo voelt om bemind te worden, en dan heb ik het over de belangrijke liefde, de liefde die je ontvangt voordat je strikt genomen weet dat je bestaat. Op dat moment voelde mijn veiligheid grenzeloos. Wat had ik dan gezien, vraag ik me af, waardoor ik me zo voelde, terwijl ik in werkelijkheid allesbehalve veilig was? Terwijl ik juist een glimp had opgevangen van een kiem die al gauw zou uitgroeien tot een kanker en door mijn leven zou razen, jaren van tijd en van substantie zou verteren; terwijl ik enkele uren later tegenover de duivel zelf zou zitten?

Kennelijk heb ik een hele tijd rondgedwaald, want toen ik weer op straatniveau kwam waren de winkels open en bewogen er mensen en auto's in de zon. Omdat ik trek had bekeek ik de etalages, op zoek naar een zaak waar ik iets eetbaars kon kopen. In zo'n situatie ben ik niet op m'n best, Jeffers; ik kan nauwelijks in mijn eigen behoeften voorzien. Zodra ik zie dat anderen krijgen wat ze willen, wedijveren en eisen stellen, doe ik het net zo lief zonder.

Ik trek me terug, uit schaamte voor hebzucht – die van mezelf en die van anderen. Dat klinkt als een absurde eigenschap, en ik weet dan ook allang dat ik ten tijde van crisis als eerste onder de voet word gelopen, al valt het me op dat kinderen ook zo zijn en de behoeften van hun eigen lichaam maar gênant vinden. Als ik dat tegen Tony zeg, dat ik vast als eerste het onderspit zou delven omdat ik niet bereid ben mijn aandeel te bevechten, moet hij lachen en zegt hij dat het volgens hem niet klopt. Dat was dan het hoofdstuk zelfkennis, Jeffers! Hoe het ook zij, die ochtend in Parijs waren er niet veel mensen op de been, en in de straten waar ik liep, ergens in de buurt van de rue du Bac, was trouwens nergens iets te eten te krijgen. Wel lagen de winkels vol met exotische stoffen, antiek en koloniale curiosa die een gewoon mens een paar weken loon kostten, en er hing een bepaald luchtje, vermoedelijk rook het er naar geld, en in het voorbijgaan bekeek ik de etalages alsof ik op dat vroege tijdstip overwoog een grote, uit hout gesneden Afrikaanse kop aan te schaffen. De straten waren volmaakte kloven van licht en schaduw, en ik bleef angstvallig in de zon terwijl ik doelloos verder wandelde. Even later zag ik een eindje verderop een bord op het trottoir staan, en op dat bord stond een afbeelding. Die afbeelding, Jeffers, was een schilderij van L en maakte deel uit van een aankondiging van een tentoonstelling van zijn werk in een galerie daar vlakbij. Zelfs van een afstandje herkende ik er iets in, al kan ik nog steeds niet precies zeggen wat het was, want ik had weliswaar vagelijk van L gehoord, maar ik wist niet goed wanneer of hoe ik van hem gehoord had, noch wie hij was of wat hij schilderde. Niettemin sprak hij me

aan: daar in die Parijse straat richtte hij zich tot mij, en ik volgde de bordjes een voor een tot ik bij de galerie was en regelrecht door de open deur naar binnen liep.

Je wilt natuurlijk weten, Jeffers, welk schilderij er voor de poster was gekozen en hoe het kwam dat het me zo raakte. Oppervlakkig bezien is er geen speciale reden waarom een vrouw als ik, of welke vrouw dan ook, zich aangesproken zou voelen door Ls werk – maar als laatste toch zeker een jonge moeder die op het punt staat in opstand te komen en bovendien onmogelijke verlangens koestert die zich alsnog uitkristalliseren door de volstreekte vrijheid die zijn schilderijen uitstralen, een vrijheid die tot de laatste penseelstreek tot in de kern verstokt mannelijk is. Het is een vraag die dringend een antwoord behoeft, maar een helder, bevredigend antwoord is er niet, al kun je wel zeggen dat die uitstraling van mannelijke vrijheid evenzeer geldt voor de meeste uitbeeldingen van de wereld en van onze ervaringen als mens op die wereld, en dat wij als vrouw ons aanwennen die uitstraling te vertalen in iets wat wij zelf kunnen herkennen. We pakken onze woordenboeken erbij om het uit te pluizen en slaan stukjes over die we kunnen duiden noch begrijpen, plus nog een paar waarvan we weten dat ze ons niet toekomen, et voilà!, we doen mee. Het is een geval van pronken met andermans veren en soms van regelrechte impersonatie, en omdat ik me toch al nooit erg vrouwelijk heb gevoeld, zit de impersonatiegewoonte bij mij dieper dan bij de meeste anderen, zozeer zelfs dat ik het idee heb in bepaalde opzichten man te zijn. In elk geval heb ik van meet af aan de duidelijke boodschap meegekregen dat alles beter zou zijn geweest –

dat alles goed zou zijn gekomen, zoals het hoorde – als ik een jongen was geweest. Toch heb ik in de periode waarover ik je ga vertellen die mannelijke kant nooit kunnen gebruiken, zoals L me later zou tonen.

Het schilderij was trouwens een zelfportret, een van Ls boeiende portretten waarop hij zichzelf toont op ongeveer de afstand die je tussen jou en een onbekende zou bewaren. Hij kijkt alsof hij bijna verbaasd is zichzelf te zien: hij schenkt die onbekende een blik even objectief en gevoelloos als een vluchtige blik op straat. Hij heeft een gewoon ruitjeshemd aan, zijn haar is achterovergeborsteld en er zit een scheiding in, en ondanks de kille waarneming – een daad van oneindige koelheid en eenzaamheid, Jeffers – bestaat er op de wereld niets menselijker en liefderijkers dan de weergave van die details, van het dichtgeknoopte overhemd, het geborstelde haar en de onopvallende, niet door herkenning bezielde trekken. Toen ik ernaar keek was mijn eerste emotie mededogen, mededogen met mezelf en met ons allemaal – het woordloze mededogen dat een moeder kan voelen voor haar sterfelijke kind, dat ze niettemin heel liefdevol verzorgt en aankleedt. Dit gaf, zou je kunnen zeggen, de finishing touch aan mijn vreemde vervoering: ik voelde dat ik uit de omlijsting viel waarin ik jarenlang had geleefd, het kader waarbinnen een mens zich naar een bepaald complex van omstandigheden voegt. Vanaf dat ogenblik was ik niet langer opgenomen in het verhaal van mijn eigen leven, maar stond ik er los van. Ik had vaak genoeg mijn Freud gelezen en had daaruit kunnen leren hoe dwaas het allemaal was, maar Ls schilderij was ervoor nodig om het me echt te laten zien. Met andere woorden, ik zag dat

ik alleen was en ik zag dat die staat een geschenk en een last was, wat me nooit eerder echt duidelijk was geworden. Je weet, Jeffers, dat het bestaan van de dingen voordat wij er kennis van kregen me interesseert – gedeeltelijk omdat ik maar moeilijk kan geloven dat ze inderdaad bestaan! Als je altijd bent bekritiseerd, zolang je je kunt heugen, wordt het min of meer onmogelijk om jezelf te plaatsen in de tijd of de ruimte van voordat die kritiek was geuit – anders gezegd: te geloven dat je bestaat. De kritiek is concreter dan jijzelf, en schijnt je zelfs te hebben geschapen. Volgens mij lopen er veel mensen rond met dat probleem in hun hoofd, en dat leidt tot allerlei narigheid – in mijn geval leidde het ertoe dat mijn lichaam en mijn geest van meet af aan, toen ik nog maar een paar jaar oud was, van elkaar gescheiden werden. Maar waar het me om gaat is dat schilderijen en andere scheppingen iets kunnen doen om je verlichting te bieden. Ze geven je een vast punt, een plaats waar je kunt zijn, terwijl de ruimte de rest van de tijd al in beslag is genomen omdat die kritiek er het eerst was. Woordscheppingen reken ik echter niet mee, want voor mij althans hebben die niet dezelfde uitwerking, omdat ze me via mijn brein moeten bereiken. Ik moet woorden met mijn geest waarderen. Kun je me dat vergeven, Jeffers?

Zo vroeg op de ochtend was er verder geen levende ziel in de galerie, en in de stilte vormde de zon die door de grote ramen scheen heldere poelen op de vloer, en ik stapte even blijmoedig rond als een faun in een woud op de eerste scheppingsdag. Het was een ‘groot retrospectief’ zoals dat heet, wat schijnt te betekenen dat je eindelijk belangrijk genoeg bent om dood te zijn – hoewel L toentertijd am-

per vijfenveertig was. Er waren minstens vier zalen, maar ik nam ze allemaal tot me, de ene na de andere. Elke keer dat ik dicht bij een doek ging staan – van de kleinste schets tot het grootste landschap – onderging ik dezelfde sensatie, tot het me onmogelijk leek het opnieuw te kunnen ervaren. Maar dat gebeurde wel: als ik tegenover de afbeelding stond ervoer ik telkens weer dezelfde sensatie. Welke sensatie? Het was een gevoel, Jeffers, maar het was ook een zinnetje. Na wat ik daarnet over woorden heb gezegd lijkt het misschien tegenstrijdig dat woorden zo uitdrukkelijk dat gevoel begeleiden. Maar niet ik vond die woorden. De schilderijen vonden ze, ergens binnen in mij. Ik weet niet van wie ze waren, zelfs niet wie ze uitsprak – maar wel dát ze werden uitgesproken.

Op veel doeken waren vrouwen afgebeeld, en één vrouw in het bijzonder, en mijn gevoelens voor die werken waren herkenbaarder, hoewel ook in dat geval om de een of andere reden pijnloos en abstract. Er hing een kleine houtskoolschets van een vrouw die op bed ligt te slapen, haar donkere hoofd slechts een veeg van vergetelheid in het omgewoelde beddengoed. Eerlijk gezegd welde er uit mijn hart een stille bittere treurnis op bij deze uitbeelding van hartstocht, die alles scheen te karakteriseren wat ik in mijn leven niet had gekend en waarschijnlijk nooit zou kennen. Op veel van de grotere portretten schildert L een vrij stevige vrouw met donker haar – vaak staat hij samen met haar afgebeeld – en ik vroeg me af of die vlek op het bed, bijna uitgevaagd door begeerte, dezelfde vrouw was. Op de portretten draagt ze meestal een soort masker of vermomming; nu eens is het alsof ze van hem houdt, dan

weer duldt ze hem slechts. Maar zijn begeerte, zodra die oplaait, vernietigt haar.

Bij de landschappen hoorde ik het zinnetje evenwel het luidst, en dat waren dan ook de beelden die door de jaren heen in me bleven smeulen, tot het moment aanbrak waarover ik je wil vertellen, Jeffers, toen alles om me heen weer in brand vloog. De religieuze toewijding van Ls landschappen! Gesteld dat het menselijk bestaan een religie kan zijn. Wanneer hij een landschap schildert, herinnert hij zich weer dat hij ernaar keek. Beter kan ik de landschappen niet beschrijven, of hoe ik ze zag en welk gevoel ze me gaven. Jij zou het er ongetwijfeld stukken beter afbrengen. Maar het is belangrijk dat je begrijpt hoe het kwam dat de gedachte aan L en zijn landschappen vele jaren later en op een andere plaats weer opkwam, toen ik met Tony op het moeras woonde en op een heel andere manier dacht. Nu besef ik dat ik voor Tony's moeras ben gevallen omdat het precies diezelfde hoedanigheid bezat, de hoedanigheid van iets wat je je herinnert, iets wat deel uitmaakt van en onlosmakelijk verbonden is met het moment van zijn. Ik heb het nooit kunnen vangen, en ik weet niet waarom ik vond dát het moest worden gevangen, maar een betere definitie van menselijk determinisme zullen we waarschijnlijk voorlopig niet kunnen bemachtigen!

Je zult je wel afvragen, Jeffers, welk zinnetje uit Ls schilderijen naar voren kwam en me zo duidelijk aansprak. Het was: 'Ik ben hier.' Ik zeg niet wat de woorden volgens mij betekenen, of op wie ze betrekking hebben, want dat zou een poging zijn ze het leven te benemen.